

Els llibres al Nou Món: què llegien els primers descobridors i colonitzadors?

Autor: Joan Cassola i Coenders

Data de publicació: 18-12-2017

Comunicació d'en Joan Cassola al 16è Simposi sobre la Història censurada de Catalunya, al novembre del 2016. Els primers colonitzadors d'Amèrica llegien molt: sobretot llibres de cavalleria, i, burlant la Inquisició, les obres de més rabent actualitat. Llegien el mateix que els nadius de la Nació Catalana. Actualment, però, a Amèrica no es conserva cap llibre de ficció dels segles XVI al XVIII.

El 1949 es publicà el llibre *Books and the brave* del nord-americà Irving A. Leonard (1896-1996), professor vitalici de la universitat de Michigan. Aquesta publicació va ser traduïda a Mèxic el 1953 amb el títol *Los libros del conquistador*. Sobre aquest singular llibre —un llibre de referència, al qual hi dedicà més de vint anys d'investigació i de confecció— tracten les ratlles que vénen a continuació.

Encetaré el tema amb unes paraules que apareixen a la crònica de la conquesta de Mèxic intitulada *Historia Verdadera de la conquista de la Nueva España*, de Bernal Díez del Castillo (1495-1584), on es consigna la impressió que produeix entre la tropa la primera visió de la capital asteca. Allí s'hi diu: «Restàrem meravellats i dèiem que [la ciutat de Mèxic] s'assembla a les coses d'encantament que contenen els llibres d'Amadís.

Centrem-nos, però, en el llibre de l'Irving Leonard. Allí queda demostrat, a bastament, que els primers europeus a Amèrica llegien, i no pas poc. Per tant, hi queda clar que aquests portaven llibres amb ells. I, fins i tot, que els més poderosos s'hi enduien les seves biblioteques.

Per indagar sobre la qüestió, l'Irving A. Leonard es va dedicar a buscar, als arxius nacionals de Ciutat de Mèxic i de Lima i a l'Arxiu d'Índies de Sevilla, els contractes comercials entre els llibreters d'una banda i l'altra de l'Oceà. Aquests

contractes eren les úniques referències que creia que li podien revelar quin era el grau d'afició a les lletres a l'Amèrica colonial del segle XVI (i també a la Manila filipina, però no tenim temps de comentar-ho). Les referències ofertes en el seu llibre arriben fins al 1605, any de l'arribada del Quixot al Nou Món, de la qual obra en dóna també dades sorprenents, en les quals ara no entrarem. Només n'assenyalem una: la que ens diu que de la primera edició coneguda (la de Madrid del 1605), en surten, encara calents de la impremta, milers d'exemplars cap a Amèrica.

Passa però, que, als arxius esmentats, ens diu l'autor, no hi ha constància documental de les càrregues del trànsit marítim corresponents als principis del segle XVI. En efecte, els primers registres existents que es refereixen a caixes de llibres —de les tercera i quarta dècades del segle— no n'especifiquen cap títol. Potser perquè no seria fins a una ordre de Carles I del 1550, que es va fer obligatori enumerar les obres i anotar-ne els títols i autors. Aquesta ordre no es compleix, però, fins al 1576, any en el qual l'autor troba els dos primers contractes formals de compra/venda de llibres. I això no obstant, tots els contractes a partir d'aquesta data són fragmentaris i molt abreviats.

Això a banda, l'autor ens exposa que els impressors-editors alemanys Cromberger s'havien instal·lat a Sevilla, i que des d'allí varen gaudir del monopoli del mercat llibresc destinat a Nova Espanya del 1525 al 1550. A continuació, l'estudiós nord-americà afegeix l'inventari de l'obrador que està inclòs al testament del pare d'aquesta família d'impressors. És del 1540. I és altament probable, diu, que aquest inventari faci referència a les publicacions destinades al Nou Món (fixem-nos que a l'any 1550 coincideixen la fi del monopoli dels Cromberger amb la disposició imperial d'especificar els títols i el nombre d'exemplars en el registre de les caixes). Els llibres favorits a Amèrica, a jutjar, doncs, pel nombre de volums en existència al taller dels Cromberger, eren els següents:

Nombre
d'exemplars

446 Amadís de Gaula
3107 Espejo de caballerías
156 Palmerín
10 Séptimos de Amadís [Lisuarte de Grecia]
171 Oncenos de Amadís [Crónica de Florisel Niquea]
228 Trapisondas [de Don Reynaldos]
167 Caballero de la Cruz
696 Rey Canamor
550 Oliveros [Caballeros Oliveros de Castilla]
325 Celestina [Tragicomedia de Calisto y Melibea]
823 Doncella Teodor
409 Tablantes [Crónica de ... Caballeros Tablantes]
730 Alexos
377 Cid Ruy Díaz
370 Siete Sabios [de Roma;o Grecia]
281 Conde Fernán González
557 Robertos [el Diablo]
194 Flores y Blancaflor
372 Magalona [Libro de la linda Magalona]
800 Troyanas [CrónicaTroyana]

No tenim temps de comentar-los cadascun, de manera que haurem de fer un resum. Així, excepte l'Amadís i La Celestina, que tenen menció a part, les obres que apareixen a la llista són, en general, seqüeles del mateix Amadís, com ara els Palmerín, Lisuarte, Florisel, Magalona o el Flores y Blancaflor. O bé traduccions d'obres italianes, com els Trapisondas o l'Espejo de Caballerías —aquest, una traducció en prosa de l'Orlando Innamorato—. O del cicle artúric, com el Tablantes, una obra molt lloada al Quixot. Els exemplars del Cid Ruy Díaz criden l'atenció. Així, doncs, els primers descobridors i conqueridors llegien obres de ficció, i ho feien abans i després de passar a Amèrica. Concretament, llegien llibres de cavalleria, com ja hem apuntat més amunt. A mi em ve al cap el militar de l'imperi anglès, que campava amb un llibre de Xenofont a la butxaca.

Com dèiem, aquí no fem sinó reproduir les troballes a partir de les quals l'Irving Leonard es basa per a les seves conclusions. Es tracta dels primers contractes comercials registrats als arxius esmentats. L'un data del 1576, any que ja hem indicat adès, i està desat a l'arxiu de la ciutat de Mèxic. En localitza també uns altres a l'Arxiu de Lima. Aquests darrers, del 1583. I tots del mateix caire. Com aquest de mostra:

Com veiem, també al Perú apareixen amb tota naturalitat una gran quantitat de llibres de cavalleries. Per cert, diu l'autor que entre tanta cavalleria, no va trobar ni un sol exemplar del Tirant. I, a més, afirma que el llibre d'aventura cavalleresca que va tenir més èxit durant els tres segles de l'Amèrica encara sota el domini espanyol —o sigui des de principis del XVI fins al XIX— va ser la Historia de Carlomagno y los doce pares.

Com és conegut per tots els historiadors, la prohibició d'exportar llibres de ficció a les Índies es va anar renovant periòdicament durant tot el segle XVI. El primer edicte de prohibició és inclòs al reglament del 1506 del rei Ferran, "per al bon govern de les Índies". A continuació, cito les paraules de l'Irving A. Leonard: «La legislació que prohibia "los libros profanos" (aquest era el nom administratiu dels "amadisos"), que va ser incorporada als codis i no es va derogar, no va poder contenir l'allau de literatura popular que recorregué les colònies durant tot el domini espanyol».

Ara bé, i què passava amb els llibres de no-ficció que s'enviaven a Nova Espanya? Fixem-nos en un full del registre que l'autor extreu de l'Arxiu d'Índies. Es tracta d'un embarcament a Sevilla al 1600 de 678 títols. Per tant, estem parlant de milers d'exemplars. Pel que fa a aquesta tramesa en diu: «Una llista de llibres de l'any 1600 constitueix la millor prova que les tendències liberals a les colònies no pogueren ser esclafades tan radicalment com es creu, i que els corrents intel·lectuals d'Europa hi circulaven amb relativa llibertat [...]. Els títols compresos en aquesta llista donen un quadre sorprenentment complet dels diversos corrents del pensament renaixentista, i la quantitat d'escriptors italians és en veritat extraordinària [...]. Serà una sorpresa descomunal comprovar que en ple any 1600 arribaven a la colònia un carregament de llibres [...] on hi figuren moltes obres inscrites a l'Índex (de la Inquisició) de Quiroga de 1583: Erasme, Apuleu, Générard, Polidor Virgili, etc.». Observeu els Générards o Jenebrardos d'aquest petit tros de llista. A més dels italians, també n'hi ha molts en francès.

Anant una mica més enllà del títol del tema, i per tenir tot el camp visual de la situació, cal dir que les dues impremtes existents a Ciutat de Mèxic treballaven gairebé només per a l'Església. Imprimien breviaris i altres llibres religiosos. Però un decret del 1573 els prohibeix: fins i tot això es prohibeix. Així, el setembre del 1575, el virrei assegura al monarca que [...] «respecte de les impremtes, n'hi ha dues aquí, i, excepte unes quantes coses sense importància, les seves portes es mantenen ben tancades». El quadre general del control reial sobre la impressió de llibres a Nova Espanya el dona la disposició que en Leonard parafraseja: «Era necessari obtenir llicència de les autoritats d'Espanya per publicar la majoria dels manuscrits redactats a les colònies».

Però a més a més, al llibre que ressenyem hi ha un paràgraf d'una importància cabdal, que hauria de deixar estupefacte a qualsevol: «Una minuciosa recerca practicada fa cinquanta anys a les biblioteques públiques i privades de l'Amèrica hispana, comprovà la total absència d'edicions antigues de les grans obres representatives del segle d'or de la literatura castellana. La conclusió de l'informe corresponent fou que tot llibre anterior al 1700 es "rara avis". Fins i tot, les obres del XVIII són molt escasses». O sigui, la crua realitat és que no només no podem saber del cert quins llibres de ficció llegien els primers descobridors i colonitzadors americans, sinó que tampoc ho podem saber de la societat colonial posterior. I això per la senzilla raó que no resta cap exemplar físic d'obres de literatura, fos de ficció o no, que s'hi llegia tant al segle XVI, com al XVII —alguna obra de caràcter religiós és tot el que hi ha—, i encara ben poques del XVIII.

Al final del llibre ens trobem amb la següent afirmació, que no contradiu la seva tònica general: «La lliure circulació de tota classe de llibres --tret dels herètics protestants-- fou una ajuda eficaç per a la implantació de la llengua de Castella com a idioma universal de l'Amèrica hispana. La lectura entusiasta dels llibres de ficció en castellà en totes les possessions del Nou Món expedirà la política lingüística de la Corona i protegí el llenguatge comú contra les adulteracions que haguessin pogut introduir els originaris de regions d'Espanya on es parlaven altres dialectes».

Les preguntes que suscita la lectura d'aquesta obra són inacabables, perquè és molt gran la informació que dona, però n'hi ha una que sorgeix tot seguit: aquesta política lingüística per mitjà dels llibres, perpetrada amb tots els aparells de l'estat, ¿era per a castellanitzar qui? La notificació, en el llibre que comentem, de l'informe que tramet a l'Emperador, el 1541 un conseller del virrei de Nova Espanya, en el qual li explica les visites efectuades a les institucions d'ensenyament, ens fa suposar que es va esborrar tota la feina que els primers religiosos al Nou Món havien realitzat amb èxit: hi relata escandalitzat com els alumnes indígenes discutien, en llatí, de teologia! Li diu que si no es posa remei a la situació, aquesta terra es convertirà en una cova de sibil·les, i tots els seus habitants, en esperits que llegeixen teologia. Per tant, és pot creure amb certesa que l'Ars Magna, l'Odissea o la Història d'Etiòpia (per posar alguns exemples d'obres que consten a les llistes) ja no van ser accessibles als pobles amerindis en general.

I el que és més colpidor de tot plegat és que aquesta política lingüística va ser possible gràcies a la gran avidesa de cultura escrita entre aquella primera societat colonial americana, que, ves per on, era un reflex en els seus gustos i

llengües de lectura —com es comprova fàcilment repassant els catàlegs de biblioteques privades i testaments siscentistes disponibles— de la culta societat renaixentista que conformaven els diversos regnes de la Confederació Catalana.

Joan Cassola